

PROMĚNY FEUDÁLNÍHO SÍDLA VE ZLÍNĚ

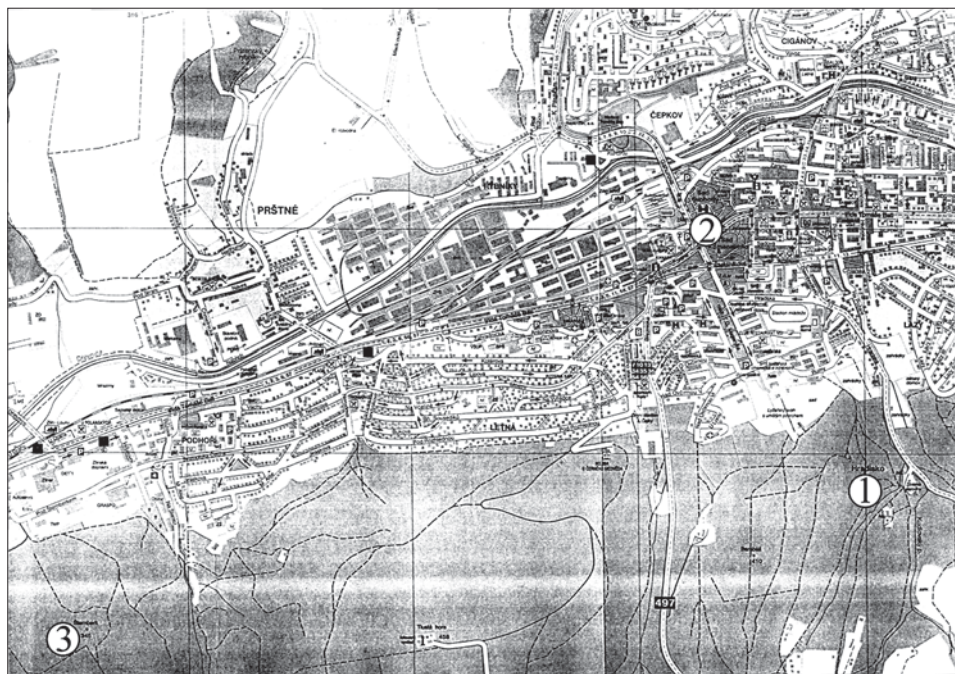
*Jiří Kohoutek, Ústav archeologické památkové péče, Brno
Radim Vrla, Odbor Památkové péče Zlínského kraje, Zlín*

Otázka lokalizace opevněného feudálního sídla ve Zlíně zaměstnávala celou generaci historiků. A jednalo se o hrad a nebo jen o tvrz? Kdy můžeme hledat jeho počátek a jaký byl jeho vztah ke Zlínu jako k centru panství? Na tyto otázky se v následujícím příspěvku pokusíme najít odpověď.

Problematika lokalizace zlínského feudálního sídla byla předmětem úvah badatelů po dobu téměř jednoho století a vykristalizovala do podoby naprosto rozdílných názorů (Stloukal 1947, 41, Pokluda 1979, 133, Kohoutek 1992, 16). Shrňme-li ve stručnosti jejich přehled a pokusíme se vykreslit obraz vývoje bádání k této problematice, získáme následující chronologické seřazení. První zmínku o existenci opevněného sídla ve Zlíně zaznamenal G. Wolny ve svém monumentálním díle moravského místopisu, kde uvedl, že nad Zlínem stával hrad nazývaný Šternberk (Wolny 1838, 541, 544). K této zprávě je nutné uvést, že z pásma Vizovské vrchoviny, ohraničující údolí řeky Dřevnice z jižní strany, skutečně vystupuje výrazná vrcholová ostrožna, nesoucí pomístní název Šternberk (lidově také Štymbek), ale netýčí se nad původním jádrem historického Zlína, ale asi 3,5 km západněji, na katastru tehdy samostatné obce Louky (dnes již součástí celé zlínské aglomerace). Poloha je to opravdu nápadná a také shoda názvu (Šternberk) plně opravňuje k domněnce, že zde musíme hledat původ této zprávy z první poloviny 19. století. Několikanásobně provedená prospekce na této lokalitě však prokázala jednoznačně, že se jedná pouze o přírodní útvar, který nevykazuje žádné stopy po lidské činnosti v předchozích dobách. V podvědomí obyvatel Zlína se ale existence původního zlínského hradu kladla celkem bezpečně do místa lokality „Hradisko“ (nebo „Hradištěk“) nad cestou, spojující Zlín s osadou Kudlovem. Toto místo hrálo klíčovou roli v dochovaných starozlínských pověstech a zdejší hrad a jeho pán, rytíř Miloš, byly pro starý Zlín v dochovaných záznamech pamětníků stejně symbolické jako jsou pro dnešní Zlín třeba postava T. Bati a nebo zlínský „mrakodrap“. ¹ A právě tato skutečnost vedla prof. Stloukala k iniciování archeologického výzkumu této lokality. Peripetie této akce jsou přes určité nejasnosti poměrně dobře známy (Kohoutek 1992, 14–15), takže se o nich lze zmínit jen okrajově. Výzkum začal již v roce 1938 a to z podnětu A. Slovenčíka, kdy byl pravděpodobně odkryt půdorys zahloubeného suterénu ve východní části lokality. Způsob provádění výzkumu však příliš nenadchl tehdejšího ředitele Archeologického ústavu v Praze J. Böhma, který se na lokalitu přijel podívat na pozvání K. Stloukala a následně doporučil novou metodiku výzkumu pod odborným vedením. Další etapa tedy proběhla až v roce 1940 pod vedením I. Borkovského, který na lokalitě rozlišil tři fáze, jež následně datoval do 11.–12. stol (první), do 14.–15. stol (druhou) a na přelom 15. a 16. stol (třetí). Bohužel z provedeného výzkumu se dochoval pouze půdorys lokality s naznačením navržených (a také provedených zjišťovacích sond) a opis místy poněkud nejasné nálezevé zprávy I. Borkovského (Archiv města Zlína, č. j. 693) a všechny nálezy z výzkumu (z obou etap a to jak v roce 1938, tak v roce 1940) se v průběhu válečných událostí v letech 1944 a 1945 nenávratně ztratily (Kohoutek 1992, 16). Pokus o menší revizní výzkum v roce 1983, provedený M. Richtrem v rámci připravovaného soupisu drobných fortifikací na Zlínsku, zachytil jen nálezy mladší datace, zařaditelné vesměs do období 16. století (Richtr 1987, 45, tab. 60, 61). Sondy, položené v západním příkopu a v západní polovině jádra, přinesly jen oxidačně vypalované keramické fragmenty načervenalé barvy, opatřené na povrchu zelenou a nebo žlutou glazurou (typologicky se jedná již o velmi vyspělou tenkostěnnou hrnčinu – zlomky džbánů, mís, apod.) V současnosti to však jsou jediné prokazatelné nálezy z prostoru této lokality.

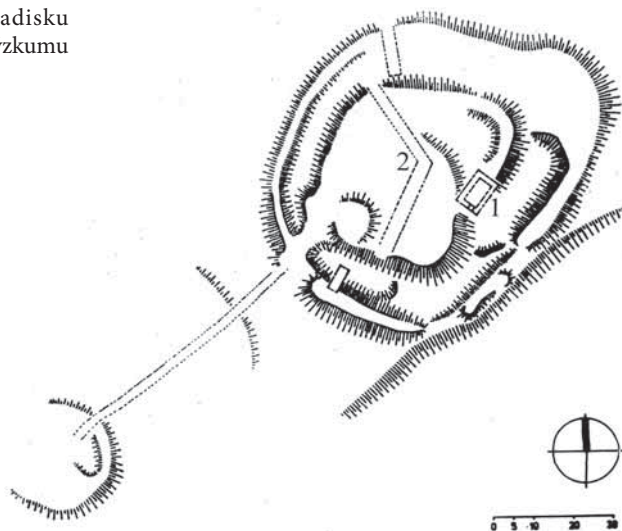
V současné době se z „Hradiska“ dochovaly jen nevýrazné zbytky. Situováno je na severní ostrožně táhlého výběžku Vizovské vrchoviny, oddělené od západněji položeného vrcholu Barabáš (kóta 410 m) ostrým zářezem, kudy původně vedla cesta od Zlína na jih (obr. 1). Lokalita má tvar celkem pravidelného oválu, poněkud protaženého severovýchodním směrem, kterým je také orientována delší osou ve směru SV–JZ (obr. 2). V těchto místech dosahuje délka areálu téměř 80 m, jeho šířka pak dosahuje kolem 65 m. Jádru lokality má na ose SV–JZ délku téměř 50 m a šířku do 45 m. Z jižní a částečně ze západní strany je dochován příkop, který místy dosahuje hloubky mezi 1,5 až 2 m a na severní straně se zcela vytrácí. Jeho stopy jsou patrné i na východní straně, zde však došlo k citelnému poškození těžbou kamene (z jihovýchodní strany sem zasahuje dnes již nefunkční lom). Na povrchu jádra jsou stopy recentních zásahů, dodnes je patrný průběh archeologické sondy z roku 1940 a také zbytek suterénu stavby, odkryté již v roce 1938 (obr. 2). Vstup do areálu lze hledat z jihozápadní strany, kudy také po hřebenu vedla přístupová cesta. Za zmínku stojí také pozůstatky okrouhlé vyvýšeniny, položené na ose přístupové komunikace, o průměru ca 30 m a vzdálené od vlastní lokality přes 60 m jihozápadním směrem (bez provedení zjišťovacího výzkumu nelze rozhodnout, zda se v tomto případě může jednat o zbytky předsunutého opevnění či o přirozený útvar, i když první varianta se zdá být pravděpodobnější). Vzhledem k tomu, že nálezový fond z lokality postihl tak nešťastný osud, stálo by za úvahu v těchto místech provést částečný sondážní revizní průzkum; přestože bylo „Hradisko“ v minulosti častým cílem různých hledačů pokladů (Baťa 1999, 105) lze předpokládat, že by mohl přinést pozitivní výsledky (obr. 3).

Výsledky výzkumu na „Hradisku“ přinesly jeho hlavnímu iniciátorovi, K. Stloukalovi, rozporuplné pocity. Na jedné straně byl potěšen starobylostí objeveného dřevěného srubu, který I. Borkovský datoval do průběhu 11. a 12. století a který byl podle něj zničen za tatarského vpádu v roce 1241, na druhé straně zde však nebyl objeven hrad, resp. stavby, které podle tehdejších představ měly na každém středověkém hradě být (viz „ony věže tlusté, baňaté“

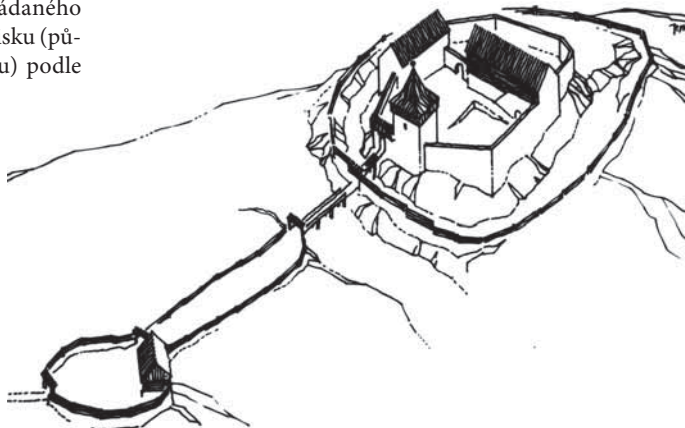

1. Výřez z mapy 1 : 10 000, centrum města Zlína s vyznačením jednotlivých lokalit (1 – původní hrad na Hradisku u Kudlova, 2 – zámek ve Zlíně, 3 – poloha Šternberk nad Loukami.

2. Půdorys lokality na Hradisku u Kudlova po provedení výzkumu v roce 1940.

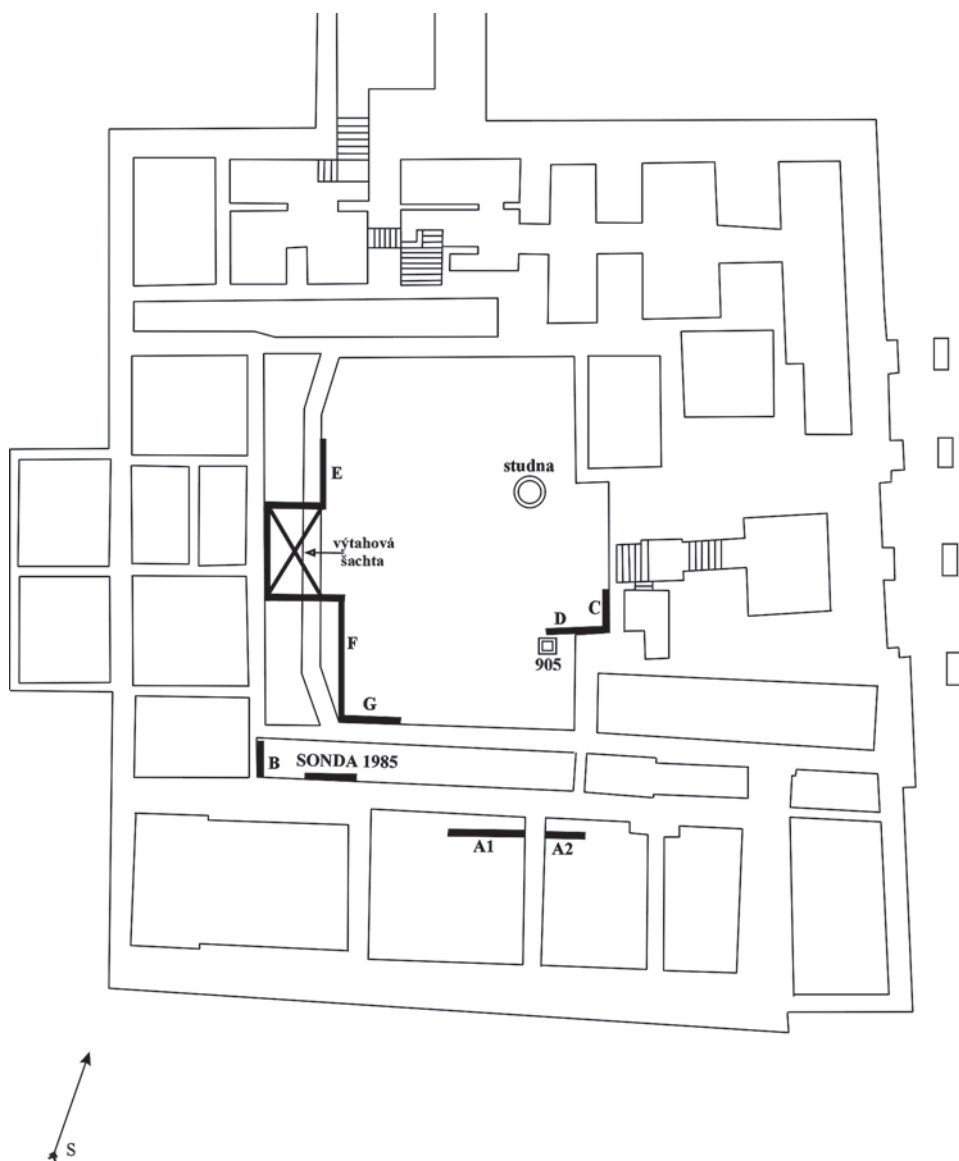

3. Rekonstrukce předpokládaného vzhledu lokality na Hradisku (původního zlínského hradu) podle arch. P. Šimečka.

v poznámce 1). A tak místo původního zlínského hradu, doloženého písemnými prameny již k roku 1360, lokalizoval do míst dnešního zlínského zámku (Stloukal 1947, 41). Tento názor přetrvával až do osmdesátých let minulého století, kdy však po objevení nálezové zprávy I. Borkovského o výzkumu na „Hradisku“ a vyhodnocení zcela nových poznatků o vývoji středověké fortifikační architektury na jihovýchodní Moravě byla lokalizace původního zlínského hradu umístěna zpět na „Hradisko“ u Kudlova (Kohoutek 1992, 12–22).

V závěru roku 2003 a v první čtvrtině roku 2004 proběhla radikální rekonstrukce přízemí a sklepů zlínského zámku, která přinesla především značně razantní zásahy do historických konstrukcí a terénů a to v souvislosti s komplexní přestavbou zámecké restaurace, původně umístěné v jižním, západním a severním křídle přízemí zámecké budovy. Při této příležitosti bylo autory studie získáno poměrně značné množství informací, které umožňují stanovení základní osnovy složitého stavebního vývoje objektu. Zmíněnými stavebními pracemi byly dotčeny především sklepní prostory zámku a podstatná část jeho přízemí. Archeologický a stavebně-historický průzkum se tedy soustředil především do těchto částí zámku, archeologický výzkum proběhl navíc i v prostoru nádvoří. Průzkum byl omezen nejenom rozsahem probíhajících prací, ale i razantními úpravami 20. století, které výrazně poznamenaly stavební konstrukce objektu i související archeologické situace.

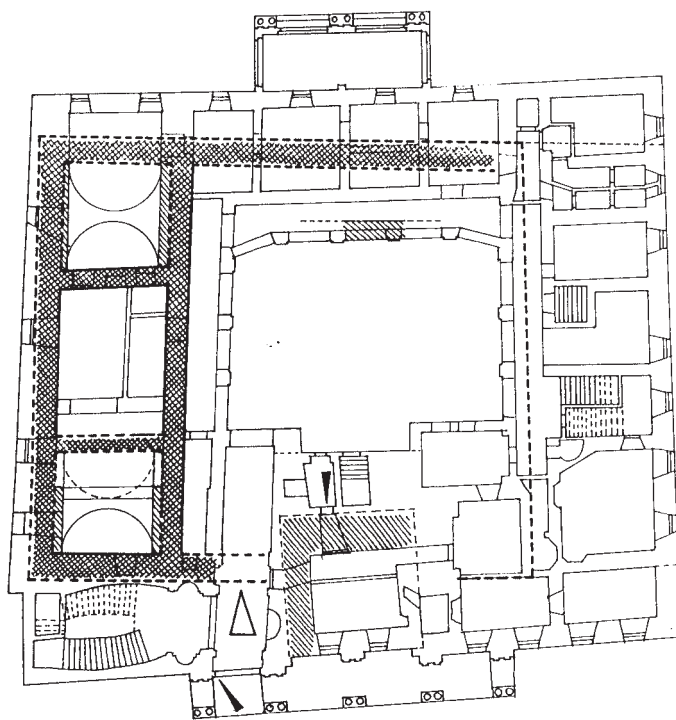
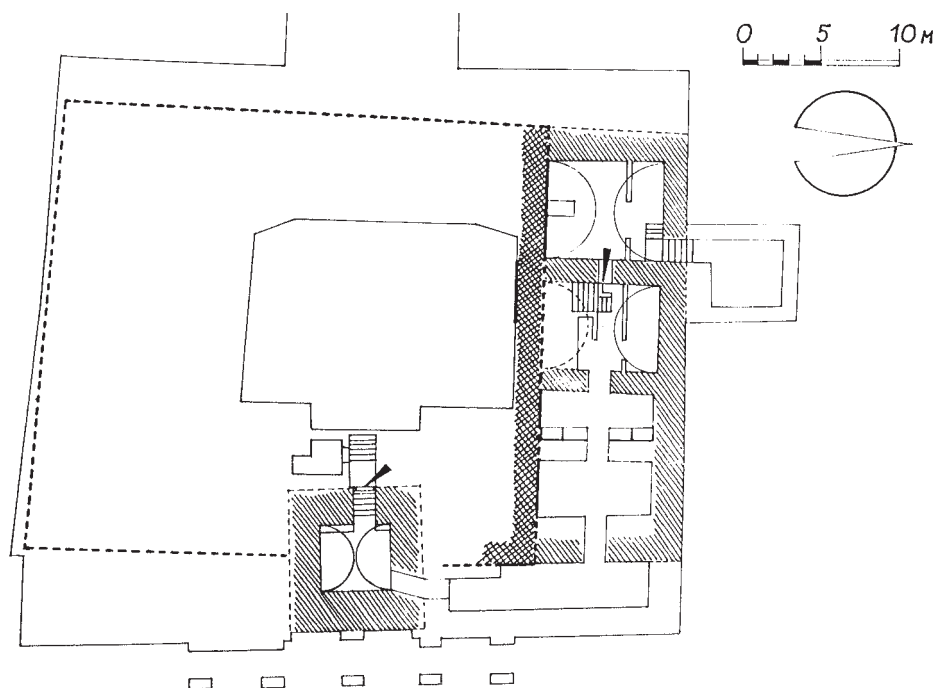
4. Zámek Zlín, schematický půdorys s vyznačením polohy archeologických sond v roce 2004. Kresba P. Pavlíčková.

Jak již bylo uvedeno, potřeba záchranného archeologického výzkumu v prostoru zlínského zámku byla vyvolána výše zmíněným záměrem zlínské radnice provést komplexní rekonstrukci přízemí zámecké budovy a jejich suterénních prostor v rámci realizace nového projektu zámecké restaurace (mimo jiné se počítalo se snížením nivelety zámeckého nádvoří až o 6 m). Výzkum, který byl proveden za značně nepříznivých podmínek na konci ledna a v měsíci únoru 2004 byl realizován v návaznosti na probíhající stavební práce. Tak například byly využity jednotlivé sondy v jižním a západním křídle zámecké budovy, budování výťahové šachty, apod. Na ploše nádvoří (přes 150 m²) byla v počáteční fázi snížena niveleta povrchu na ca 218,5 m (obr. 18), poté zde byly pomocí stavebního mechanismu provedeny jednotlivé zjišťovací sondy (jihozápadní roh nádvoří zámku), které ale vykázaly negativní výsledky.

Proto bylo necháno vybrání prostoru nádvoří až do hloubky 2,6 m od úrovně současného povrchu terénu – 219,95 m nadmořské výšky. Zde byly sledovány profily jednotlivých stran nádvoří, případně již ručně odkrývány jednotlivé zachycené objekty (klasicistní jímka, novověká studna, apod.). Souběžně byl také podle možností prováděn stavebně-historický průzkum a to zejména v přízemí zámecké budovy a v severním a východním suterénu stavby, kde byly posléze provedeny i menší zjišťovací mikrosondáže (obr. 19). V závěrečné etapě byla úroveň nádvoří snížena téměř o 5,8 m na konečný stav; tehdy se také podařilo zachytit zahloubený objekt dřevohlinité konstrukce v JZ rohu nádvoří (obr. 4).

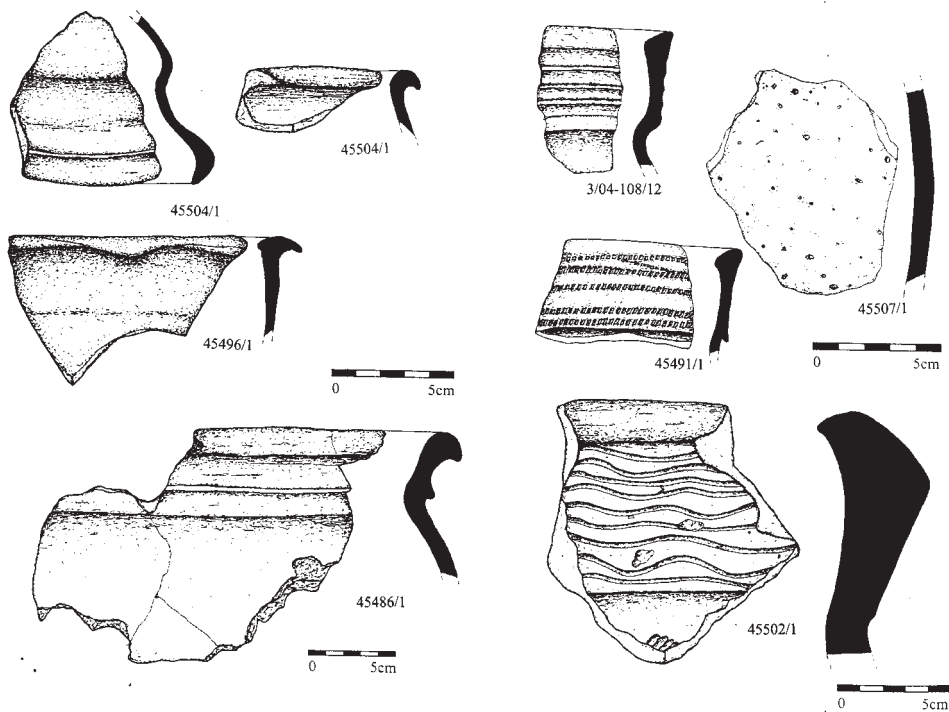
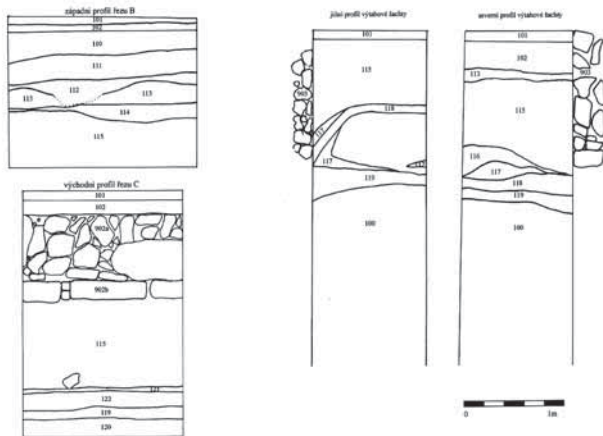
Nejstarší fázi, zjištěnou při archeologickém průzkumu pod novověkými úpravami terénu, jsou vrstvy k. č. 108 (jižní křídlo), č. 118, 122 – východní křídlo a opět k. č. 118 (západní křídlo). Stejný časový horizont lze přisoudit i vrstvám (k. č. 120 a 123) v zahloubeném objektu v jihozápadním rohu zámeckého nádvoří, které byly zachyceny až při snížení celkové úrovně plochy nádvoří o 6 m (niveleta 213,95 m). Vesměs se jednalo o vrstvy, tvořené černě zbarvenou jílovitou hlínou s vysokým obsahem uhlíků, např. k. č. 118, 120 a 123 byly v převážné míře tvořeny zuhelnatělými zbytky dřeva a dále zde byly zastoupeny výraznou měrou fragmenty mazanice (obr. 6). Do stejné chronologické periody pak s největší pravděpodobností lze také přiřadit nálezy, získané při sondáži v roce 1985, tmavá vrstva byla tehdy zachycena v úrovni nivelety 218,98 m, což v porovnání se zjištěnou situací v únoru 2004 právě odpovídá průběhu a rozložení vrstvy k. č. 108 v celkové stratigrafické situaci, zjištěné v průběhu výzkumu v prostoru jižního křídla zámeckého traktu (Kohoutek 1992, 20). Nálezy z těchto jednotlivých kontextů (vrstev) představovala v převážné míře keramika, v menším množství byly zastoupeny železné předměty a osteologický materiál. Z vrstvy č. 108 v řezu A2 byl např. vyzvednut jeden exemplář ramene ostruhy s kolečkem, z keramických tvarů vesměs převládaly okraje ve tvaru nepravého okruží, vně vykloněné se sešikmenou a nebo zaoblenou hranou okraje (obr. 7 – 45 486). Jednalo se vesměs o redukčně vypalovanou, šedou hrnčinu s nepatrnou příměsí písku jako ostrůva a výjimečně se v keramickém materiálu vyskytovala příměsí slídy. Nejcharakterističtější znaky vykazoval poměrně početný soubor keramických fragmentů, který byl získán z výkopu v jižním křídle již v roce 1985. Zde jsou zastoupeny typologicky všechny exempláře kuchyňské keramiky, džbány, misy (obr. 7 – 45 496), poklice (obr. 7 – 45 504), tzv. loštické hrnce s charakteristickým povrchem, loštické poháry, apod. Jako výzdobný prvek převládá radélko (obr. 7 – 45 491), případně horizontální rýhování. Celkově lze celý tento soubor zcela bezpečně datovat do průběhu druhé poloviny 15. století, či spíše do jeho poslední čtvrtiny (1475–1500). Z mladších vrstev, např. k. č. 111–113 v řezu B v západním křídle byly již získány fragmenty oxidačně vypalované, cihlově červeně zbarvené hrnčiny, místy s dochovanou zelenou glazurou (konec 16.–17. století). Další nálezy již byly vesměs recentní povahy, zajímavý je ale exemplář keramického nástavce, který má analogie v nálezovém fondu rožnovského hradu, pobořeného před polovinou 17. století, získaný z klenebního záspy suterénních prostor pod severovýchodní částí zámeckého traktu.

Při následném vyhodnocení zjištěné stratigrafické situace na lokalitě lze za nejstarší fázi sídlištní aktivity považovat jednak kamenné zdivo (k. č. 900), jehož základovou spáru překrývá vrstva č. 108 (obr. 6) a také patrně zahloubený objekt dřevohlinité konstrukce v JZ rohu nádvoří – řez G, F (k. č. 118, 120, 123), jehož dno se nacházelo v hloubce kolem 4 m pod původní úrovní současného terénu (niveleta kolem 216 m). Jedná se s největší pravděpodobností o zahloubený suterén dřevohlinité konstrukce, vzhledem k jeho rozměrům (jen zachycená část má plochu přibližně 5×3 m) a použitým mohutným trámům lze uvažovat snad i o charakteru nadzemní části jako nějaké věžovité (?) stavbě. Zdivo (k. č. 900 – řez A 2), odkryté v jižním křídle, představuje východní příčku patrně trojprostorového objektu (zděného paláce), jehož půdorys je na západě vymezen rozsáhlou kamennou destrukcí, odkrytou pod západním křídlem. Stavebně-historický průzkum odhalil hmotu masivní hranolové věže v dnešním východním křídle, do jejíhož suterénu se uchoval půlkruhově zaklenutý vstupní portál, nesoucí jasné znaky pozdně gotického slohu (je to vlastně nejstarší

5. Zámek Zlín, půdorys zámku s vyznačením jednotlivých stavebních fází, 1), nahoře suterén, dole stav přízemí, mřížkovane – konec 15. stol., šrafovaně – 1. pol. 16. stol. Kresba P. Pavlíčková 2004.

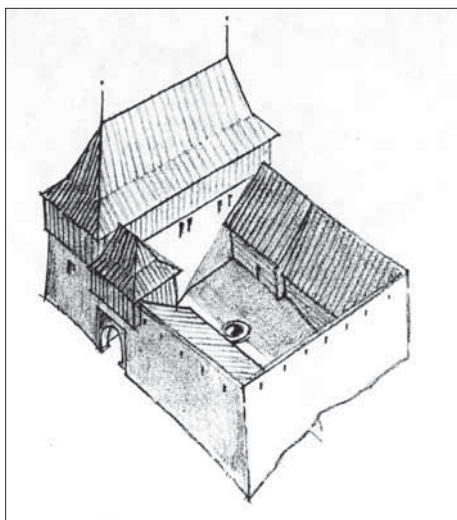
6. Zámek Zlín, stratigrafie jednotlivých archeologických sond v roce 2004.

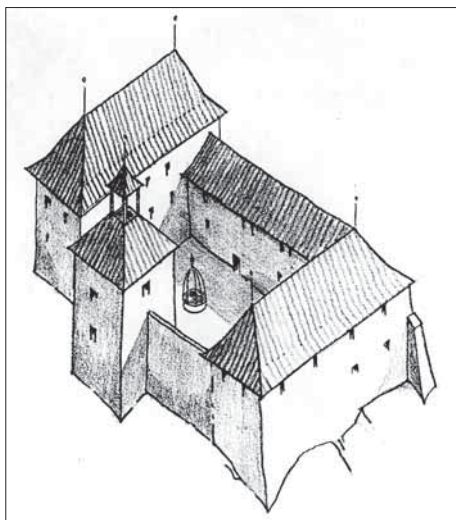
7. Zámek Zlín, nálezy keramiky z 15. a 16.století z výzkumu. Kresba P. Pavlíčková 2004.

„in situ“ dochovaný architektonický prvek na území historického Zlína), renesanční portál (druhotně přenesený) v severozápadním suterénu a podařilo se vymezit několik vývojových etap jižního a západního křídla zámecké budovy. Důležitým srovnávacím materiálem v tomto případě byla také historická vyobrazení zámeckého objektu ve Zlíně.

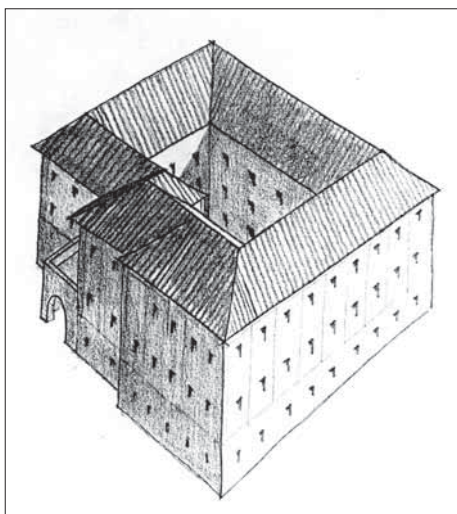
Některé historické podoby zlínského zámku jsou zachyceny na několika materiálech s různou mírou věrohodnosti. Prvním z nich, který je dnes znám pouze z fotokopie a jehož vznik je obvykle kladen do 17.–18. století, je vyobrazení, zachycující město Zlín se zámek od severovýchodu. Nejlépe je zde čitelné zobrazení východního zámeckého křídla (levá polovina vyobrazení), jehož vnější průčelí je pročleněno několika půdorysnými ústupky. Levá část tohoto průčelí s předstupujícím rizalitem (věž ?) má fasádu pravidelně pročleněnu pěti

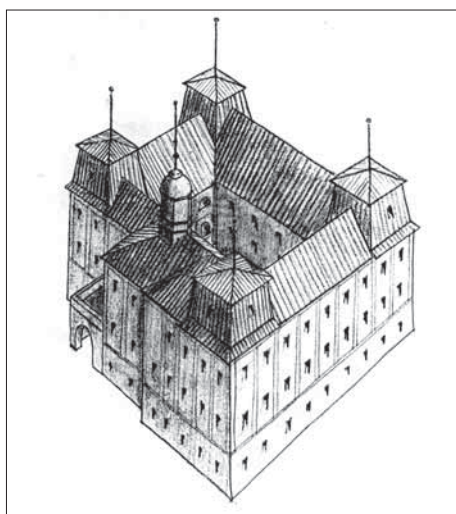
8. Zámek Zlín, rekonstrukce předpokládaného vzhledu na přelomu 15. a 16. století. Kresba R.Vrla.

9. Zámek Zlín, rekonstrukce předpokládaného vzhledu ve 2. polovině 16. století. Kresba R.Vrla.

10. Zámek Zlín, rekonstrukce předpokládaného vzhledu v 18. století. Kresba R.Vrla.

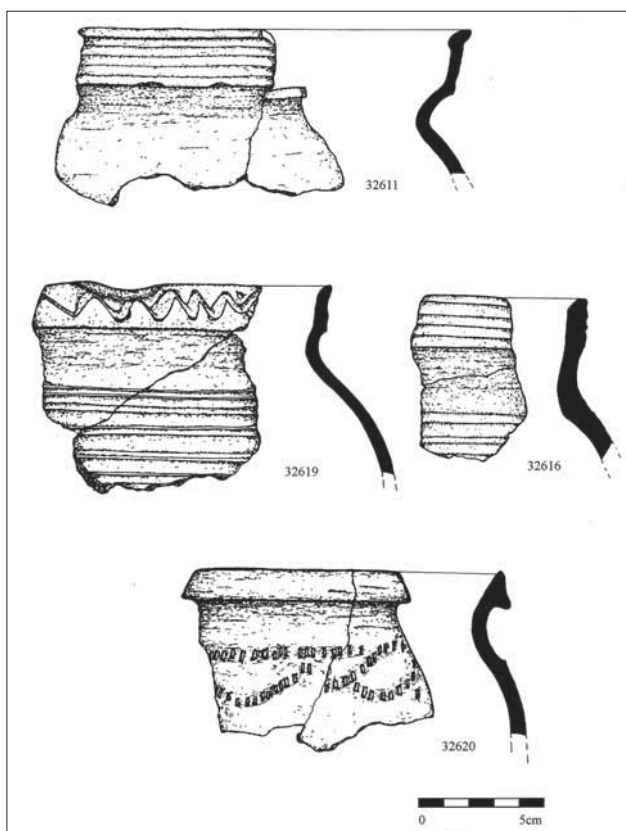

11. Zámek Zlín, rekonstrukce vzhledu zámku po polovině 19. století. Kresba R.Vrla.

okenními osami, pravá část, s půdorysným ústupkem, má rozmístění oken jiné. Na S straně je V křídlo nad svahem ukončeno štíhlým hranolovým rizalitem. Nad střechami východního křídla je zachycen hřeben střechy starého křídla jižního. V pravé straně vyobrazení je zachycena střecha a část dvorního průčelí západního traktu a zeď spojující jej s traktem východním. U SZ nároží je zobrazen opěrný pilíř. Severní křídlo, jehož vznik předpokládáme před vznikem vyobrazení, zde tedy zachyceno není (Kohoutek–Vrla 2005, v tisku).

Dalším ikonografickým podkladem je pozdní olejomalba, zachycující údajně stav z roku 1746 (obr. 13). Město i zámek jsou znázorněny v pohledu z téže strany, ovšem v mírném nadhledu. Z východního křídla vystupuje velmi výrazně rizalit někdejší věže, rozmístění oken

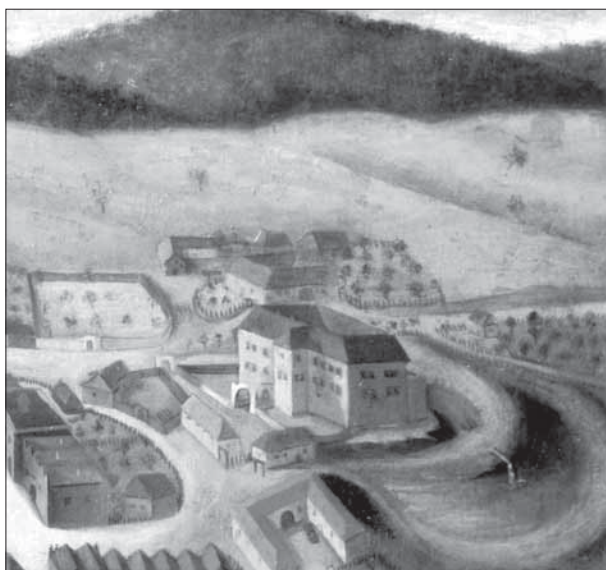
12. Zlín, keramika z druhé poloviny 13. století z původního jádra města. Kresba P. Pavlíčková.

je zde však výrazně odlišné, než u předchozího vyobrazení. Dále je zde zachyceno krátké severní křídlo a mírná perspektiva dává nahlédnout na hřebeny střech uzavřené čtyřkřídlé dispozice, probíhající v jedné horizontální úrovni. V nejbližším okolí nás zaujme ohradní zeď s jednoduchou kulisovou bránou a drobnější vstup u paty bývalé věže a stopy zemní fortifikace u západní strany zámku.

Jiná olejomalba, kladená do roku 1846 (obr. 14), zobrazuje zámek z téže strany, oproti předchozímu vyobrazení je zde zachyceno severní křídlo již v dnešním rozsahu, hmota věže je téměř pohlcena hmotou zámku a chybí stopy vnější fortifikace. Střechy mají, jako u předchozího vyobrazení, konstantní výšku hřebene. V podstatě tutéž situaci zachycuje půdorys zámku na indikační skice z roku 1829 a na početných fotografiích objektu z přelomu 19. a 20. století jsou zachyceny výrazné střešní nástavce na nárožích stavby a drobnější vížka nad torzem staré hranolové věže (obr. 15).

Porovnáme-li výsledky archeologického a stavebně-historického výzkumu zlínského zámku na přelomu let 2003 a 2004, lze na základě jejich analýzy dospět k závěrečnému vyhodnocení zjištěné nálezové situace. V poslední čtvrtině 15. století vzniká v místě dnešního zámku kamenné opevněné sídlo, situované v blízkosti terénního zlomu, západně od historického centra Zlína. Objekt byl zřejmě již od počátku oddělen od okolí příkopem a valem. Předhradí, resp. hospodářské zázemí, se rozprostíralo východně od objektu, v místech pozdějšího hospodářského dvora. Sídlo mělo pravidelný, obdélný půdorys. Jeho obvod byl zřejmě již od počátku obehnan kamennou zdí. K její jižní partii se zevnitř přimykala obdélná, patrně nepodsklepená palác se třemi místnostmi v přízemí (obr. 9). Krajní místnosti téměř čtvercového půdorysu a shodných rozměrů svíraly střední, obdélnou místnost. Dispozice paláce je zčásti dodnes zachována, základ příčky mezi východní a střední místností se poda-

13. Zámek Zlín, detail olejomalby údajně z r. 1746 s vyobrazením zámku, pohled od severovýchodu, z archivu Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně.

14. Zámek Zlín, detail olejomalby z roku 1846 s vyobrazením zámku, pohled od severovýchodu (Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně).

řilo nalézt archeologicky. Valené klenby, dochované v západní a v části východní místnosti mohou být současně se vznikem paláce, případně náleží následující stavební etapě. Průběh původní západní hradební zdi je doložen pouze sutovými vrstvami pod úrovní dnešních podlah. Zeď, která je zčásti patrná v jižních čelech kleneb podsklepeného severního křídla je možno teoreticky ztotožnit s hradební zdí, uzavírající areál na severní, nepřístupné straně. Situace na východní straně je nejasná, pravděpodobně již od počátku existence stavby (a snad i v místě dnešního průjezdu) se zde nacházela brána sídla. Archeologický výzkum prokázal pro závěr 15. století existenci staveb lehčí konstrukce při západní i východní straně nádvoří. Nelze vyloučit, že tato dřevohlinitá zástavba o něco předcházela zástavbu zděnou,

15. Zámek Zlín, fotografie zámku z roku 1888, pohled od jihovýchodu (Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně).

ale spíše se zdá, že při budování nového feudálního sídla ve Zlíně byly použity oba typy stavebních konstrukcí současně (obr. 5). Použití dřevohlinité zástavby na východní Moravě v poslední čtvrtině 15. století je poměrně početně zastoupeno a to především a areálech historických měst, např. v Uherském Brodě – zde před požárem v roce 1489, v Hranicích, apod. Terén nádvoří (jeho úroveň ležela níže než dnes) se skláněl k jihu; je pravděpodobné že již tehdy byla na nádvoří studna (snad v místech stávající). Výstavbu kamenné tvrze je možno pravděpodobně spojit s osobou Viléma Tetoura z Tetova, který je zde připomínán již v roce 1478 (Pokluda 1987, 112).

Výše popsaná stavba byla silně poškozena požárem a záhy (v 1. polovině 16. století) prošla přestavbou (vrstvy č. 108 a 118 vykazovaly shodné znaky požárové destrukce). S touto fází výstavby můžeme spojit předpokládanou přestavbu starého paláce (snad teprve nyní dochází k zaklnutí obou přízemních prostor), především však dochází k výstavbě mohutné hranolové věže, vetknuté do východní hradební zdi v těsné blízkosti předpokládaného vstupu do nádvoří. Věž má přibližně čtvercový půdorys o délce hrany 8–9 m a součástí jejího původního vybavení je dodnes dochovaný valeně zaklнутý sklípek, přístupný schodištěm z nádvoří. Vyústění vstupní šije je v bývalé nádvorní fasádě věže dodnes armováno výše zmíněným dobře dochovaným pozdně gotickým kamenným portálem (obr. 20). Další kus shodně profilovaného ostění se nachází v přízemí věže. V průběhu 16. století bylo s největší pravděpodobností započato s výstavbou severního křídla, ze kterého jsou dodnes dochovány pozůstatky valeně klenutých, sklepních místností. Tyto klenby jsou budovány z vysokých cihel (25×12×8 cm). Je možné, že toto křídlo bylo založeno v prostoru staršího příkopu, příp. parkánu. V jeho interiérech je pravděpodobně druhotně osazeno kamenné dřevní ostění renesančního profilu (obr. 21). S určitou pravděpodobností můžeme pro toto období uvažovat o vzniku kratšího východního křídla, zaujímající prostor mezi věží a severní hradbou, známého z pozdějších historických vyobrazení (obr. 13). Na základě objevu základu poměrně mohutné zdi pod západním křídlem mladší nádvorní arkády je dále možno hypoteticky uvažovat i o existenci úzkého křídla západního. Tuto rozsáhlou stavební činnost můžeme připsat jednak Vilémovým potomkům, kterým Zlín náleží až do roku 1571, a především Janovi z Kunovic, za kterého byl v letech 1578–1580 na zámek povolán zednický mistr Jáchym z Uherského Brodu. Tehdy byl patrně také umístěn nad bránou při věži, jejíž průjezd byl pravděpodobně vybaven kamenným ostěním, osazeným druhotně v dnešním průjezdu, erb Jana Kropáče z Nevědomí a jeho manželky z roku 1571, rodičů Anny z Nevědomí, manželky Jana z Kunovic (obr. 9).

Po poškození objektu za třicetileté války (v roce 1622 se uvádí „...tvrz ve Zlíně celá vypálená se dvorem, pivovarem i s stodolami, v níž od svršků nic se nenachází.“) dochází

16. Výzkum na Hradisku u Kudlova v roce 1940, foto archeologického oddělení Muzea jv. Moravy.

k jeho postupné obnově, při které je zčásti zavezen původní příkop, stavby jsou výškově srovnány do přibližně jednotné úrovně. Nejpozději nyní vzniká výše zmíněné západní křídlo a křídlo východní, vytvářející s torzem věže téměř jednolitý stavební blok. Tento stav je zachycen na dvou nejstarších známých vedutách (obr. 13). Opravu zámku započali již Podstatští (1630–1655), v roce 1677 je však objekt popsán jako „dávno sešlý zámek nezpůsobilý k obývání“. Stavební úpravy, které daly zámku vzhled zachycený na zmíněných nejstarších vedutách, dokončili zřejmě Rottalové (1712–1763).

Zásadní přestavbou prošel zámek za Khevenhüllerů ve 2. polovině 18. století, kdy vzniká jeho čtyřkřídlá uzavřená dispozice v podstatě již v dnešních půdorysných rozměrech. Starší západní křídlo i s obvodovou hradbou a západní čelo starého paláce jsou strženy a téměř bez použití starších konstrukcí zde vzniklo nové obytné křídlo, které dosavadní plochu sídla rozšířilo dále k západu. Až na zmíněné sklepní prostory (a snad i některé partie vnější obvodové zdi) bylo odstraněno severní křídlo, které nahradil nový obytný trakt. Původní severní hradba, ke které (jak předpokládáme) byl původní severní trakt přizděn, byla pravděpodobně odbourána až na úroveň upravené nivelety nádvoří (ta v této době již zhruba odpovídá dnešnímu stavu). V severovýchodním koutě se na zmíněné severní křídlo napojil v pravém úhlu další trakt, který pohltil starší východní křídlo i s torsem věže. Výstavbou tohoto traktu došlo k rozšíření plochy objektu východním směrem. Okolí zámku bylo vyrovnáno a parkově upraveno, čímž došlo k zániku posledních zbytků staré fortifikace. Jižní palácové křídlo a snad o něco později i křídlo protější byly vybaveny arkádovými chodbami (obr. 10). Jak dokládají nejstarší fotografie, nejspíše ve 2. polovině 19. století byla nároží zámku opatřena výraznými jehlancovitými střešními nástavci, oživujícími siluetu, ukončenou dlouhá léta před tím strohou horizontální linií střešních hřebenů (obr. 11, 15).

Významná přestavba zámku, která, bohužel, setřela řadu stop jeho složitého stavebního vývoje proběhla na počátku 20. století. Tehdy zámek doplněním schodišťového traktu v jiho-východním nároží získal dnešní, téměř pravidelný půdorys. Vedle doplnění dvojice rizalitů ve dvorním průčelí východního křídla a vybudování západního arkádového traktu, došlo

17. Pohled na současný zlínský zámek od východu. Foto J.Kohoutek.

18. Pohled na průběh zemních prací na zámeckém nádvoří, na profilu zachyceny pozdně středověké vrstvy. Foto J. Kohoutek.

i k řadě vnitřních, účelových adaptací. Hmota budovy byla završena klidnými mansardovými střechami. Řadu utilitárních úprav přinesly v průběhu 20. století adaptace zámku na úřady, restauraci, prostory muzea a galerie. S touto fází lze, mimo jiného, spojit i propojení sklepů pod jihovýchodní částí zámku s původním goticko-renesančním sklípkem pod hranolovou věží (obr. 22). Dílem nynější doby je především vyhloubení prostor pod zámeckým nádvořím a rozsáhlá adaptace sklepních a části přízemních prostor. Celkově se výzkumem podařilo prokázat, že zlínský zámek je nesmírně cenným objektem, který představuje sub-

19. Pohled do arkádové chodby západního zámeckého křídla v průběhu výzkumu. Foto J. Kohoutek.

20. Vstupní pozdně gotický portál v nově zjištěné věži ve východním křídle zámku. Foto R.Vrla.

21. Renesanční portál v severozápadním traktu zámeckého suterénu. Foto R.Vrla.

rozšiřujícím osídlení v horském terénu na východě (např. Vizovice, kde je roku 1261 založen významný cisterciácký klášter) a druhou, která vedla ve směru sever-jih od Holešova fryštáckou brázdou pod významným zeměpanským hradem Lukovem na jih k nově institutovaným královským městům – Uh. Hradišti a Uh. Brodu. Zlín se stal centrem nevelkého panství

strát podstatné části dlouhé historie tohoto východomoravského města.

Závěrem bychom chtěli shrnout základní poznatky vývoje bádání o změnách, kterými feudální sídlo ve Zlíně v průběhu staletí prošlo.

I. etapa – podle dosavadních znalostí o problematice středověkého vývoje na jihovýchodní Moravě můžeme celkem bezpečně předpokládat, že na dolním a středním toku řeky Dřevnice se již kolem poloviny 13. století vytváří základní síť osídlení, která má pak zcela zásadní vliv v následujících období. V této době zde vznikají první menší feudální sídla (tvrze) jako střediska majetkových enkláv v držení jednotlivých příslušníků šlechty. Na základě archeologických zjištění lze počítat s existencí takových sídel např. v Tečovicích a nebo v Lužkovicích. V tomto období lze také počítat již s existencí osady, nesoucí jméno Zlín, která vznikla na křižovatce dvou důležitých komunikací a to první, vedoucí ze západu na východ podél toku Dřevnice a spojující Pomoraví s postupně se

22. Barokní sklepy pod severovýchodním traktem zlínského zámku. Foto R.Vrla.

na středním Podřevnicku, které získal od krále Přemysla Otakara II. jeho přední dvořan, Vilém z Hustopečí, který také nad Zlínem v dnešní lokalitě „Hradisko“ postavil opevněné sídlo, označované kolem poloviny 14. století jako hrad (castrum). Je to první fáze, zjištěná výzkumem I. Borkovského na této lokalitě v roce 1940, k jeho dataci do staršího období (11.–12. stol.) je nutno uvést, že až do šedesátých let minulého století nebyla v podstatě známa přesnější periodizace středověké keramiky a že keramika ze 13. století byla běžně kladena o jedno století dříve (lze to srovnat např. s Lužkovicemi, které byly také datovány do starší doby – Kohoutek 1992, 21). Nový rozbor sídlištní situace v rámci katastru zlínské aglomerace na základě archeologických nálezů ukazuje, že významnou roli hrálo osídlení podél zmiňované severojižní komunikace a to již na konci 12. a v průběhu první poloviny 13. století (lokality Janušovice, případně jihovýchodní část nám. Míru – na této lokalitě lze hledat původní jádro středověkého Zlína), stopy osídlení od druhé poloviny 13. století byly zjištěny na ulici Zarámí (obr. 12) v těsné blízkosti strategické křižovatky obou hlavních komunikačních tras, které Zlínem procházely (Kohoutek 2005, v tisku).

II. etapa – období v letech 1360–1392, kdy byl Zlín v držení zlínské větve Šternberků (Pokluda 1987, 78–80). Není vyloučeno, že lokalita „Hradisko“ byla v první polovině 14. století poškozena (požárová vrstva, zjištěná I. Borkovským?) a je pravděpodobné, že Šternberkové, kteří měli na Zlíně prokazatelně trvalé sídlo, se postarali o jeho přestavbu (2. fáze, zjištěná výzkumem I. Borkovského na „Hradisku“).

III. etapa – po válečných událostech 15. století (husitské bouře, česko-uherská válka) přestalo původní sídlo na „Hradisku“ snad z důvodu dalšího případného poškození vyhovovat nárokům nových držitelů zlínského panství a i když ztratilo svou rezidenční funkci sloužilo patrně ještě v průběhu 16. století snad jako hospodářské zázemí této části panství. Tato fáze je v současnosti doložena i archeologickými nálezy (výzkum z roku 1983, třetí etapa výzkumu I. Borkovského z roku 1940).

IV. etapa – v poslední čtvrtině 15. století staví na západ od města Zlína Vilém Tetour z Tetova nové panské sídlo v místě dnešního zámku. V počáteční fázi se jednalo o jednoduchou stavbu se zděným palácem na jižní straně a dřevohlinitou zástavbou vnitřního areálu, obehnaného jednoduchou hradbou a příkopem (první fáze, zjištěná archeologickým výzkumem v roce 2004).

V průběhu III. a IV. etapy existovala obě sídla souběžně, posléze lokalita „Hradisko“ zanikla.

V. etapa – v průběhu první poloviny 16. století za jeho nástupců, patrně za Jiřího Tetoura z Tetova, dochází k dalšímu rozšíření objektu. na východní straně vzniká hranolová věž a je zjevně postaveno i západní křídlo. Stavební činnost na zlínském zámku je ovlivněna současnou rozsáhlou přestavbou malenovického hradu, jak dokládají pozdně gotické stavební prvky na obou stavbách (Kohoutek–Vácha–Vrla 2000, 191–192).

VI. etapa – konec 16. století, konečná přeměna zlínského zámku na reprezentativní renesanční sídlo za Jana z Kunovic, dokončení výstavby severního křídla zámku a další úpravy, zjištěné při stavebně-historickém průzkumu.

VII. etapa – opravy, provedené za Podstatských a za Rottalů v průběhu druhé poloviny 17. století, kdy po třicetileté válce byl objekt zlínského zámku značně poničen (viz výše).

VIII. etapa – zásadní přestavbou prošel zámek za Khevenhüllerů ve 2. polovině 18. století, kdy vznikla v podstatě již dnešní čtyřkřídla dispozice.

IX. etapa – přestavba či spíše romantizující úpravy za Brettonů po polovině 19. století (již dochované fotografické zobrazení zámku).

X. etapa – konečná přestavba za Hauptů von Buchenrode na počátku 20. století (dnešní vzhled zámecké budovy v centru Zlína).

Přestože je nyní Zlín vnímán především jako moderní město, které se se svou funkcionalistickou architekturou dokonce dostalo do návrhu památkové ochrany UNESCO, má za sebou poměrně bohatou a pohnutou minulost, jak dokládají četné přeměny jeho feudálního sídla v průběhu několika staletí.

Poznámky:

- 1 „Tady nad Zlínem stával kdysi hrad. Však na Hradištku na tom kopci, jak se jde ke Kudlovu. Dnes ale toho hradu už není. Už kdysi dávno byl zbořený a nezbylo z něho skoro nic, jenom kousek zdi z kteréhosi toho sklepa. A býval to veliký hrad. Rytíři Miloše na něm bývali. Měl dvě věže a na troje poschodí byl. Ty dvě věže byly takové kulaté, baňaté. Zdi měl veliké, snad na dva sáhy tlusté, aji padací most měl a byl obrněný dělami ... A mohl ten hrad vydržet moc, kdyby to nebylo s ním tak dopadlo. Ale když on se propadl!“ – upraveno dle K. Pekárek, Starozlínské pověsti, Zlín 1942, 55.

Literatura:

- B a ř a, J., 1999 : *Ze zlínských událostí, pamětí a pověstí*. Zlínsko od minulosti k současnosti č. 16, 93–138.
- K o h o u t e k, J., 1992: *Problematika vzniku a vývoje středověkého Zlína*. VVM XLIV (1), 12–22.
- K o h o u t e k, J. – V á c h a, Z. – V r l a, R., 2000: *Nové poznatky o stavebním vývoji hradu Malenovic ve středověku*. *Archaeologia historica* 25, 183–194.
- K o h o u t e k, J. – V r l a, R., 2005: *Výsledky výzkumu zámku ve Zlíně*. *Dějiny staveb 2004* (v tisku).
- P o k l u d a, Z., 1979: *Z dějin gottwaldovského zámku*. *Gottwaldovsko od minulosti k současnosti* č. 1, 131–139.
- P o k l u d a, Z., 1987: *Kapitoly z dějin Zlína*. *Gottwaldovsko od minulosti k současnosti* č. 9, *Gottwaldov*, 63–188.
- R i c h t r, M., 1987: *Problematika nižší šlechty a drobných fortifikací na Gottwaldovsku*. Seminární práce katedry historie FF MU Brno.
- S t l o u k a l, K., 1947: *550 let města Zlína*. Zlín.
- W o l n y, G., 1838: *Die Markgrafschaft Mähren IV*. *Hradischer Kreis, Brünn*.

PhDr. Jiří K o h o u t e k, CSc. (n. 1952), vědecký pracovník Ústavu archeologické památkové péče Brno – expozitura Zlín. Zabývá se středověkou fortifikační architekturou a systematicky provádí záchranné archeologické výzkumy na celé jihovýchodní Moravě.

Radim V r l a (n. 1961), pracovník památkové péče na Krajském úřadu Zlínského kraje. Zabývá se kulturními památkami, zvláště hrady.

The Metamorphoses of the Zlín Feudal Residence

Abstract

The first written mention of the existence of a fortified feudal residence in Zlín comes from 1360 (“in Slina castrum”). However, in the later reports, the structure is always mentioned as a “fort” (1397, 1407 and 1437 – since the 2nd half of the 15th century, the word “chateau” appears in reference to the residence). The opinions differ as to where it was located in the older literature. Presently, based on the results of the archeological research conducted by I. Borkovský (1940) we can assume quite safely that the fortification remnants in the “Hradištěk” location on the Kudlov cadastre (now a neighborhood of Zlín) were the “Slina castrum” mentioned after the mid 14th century. The fortified feudal residence, castle or rather a fort, as was the structure called in newer sources, was probably built around the mid 13th century when the region around the middle parts of the Dřevnice river was ceded by the king Přemysl Otakar II. to one of his prominent liege men, Vilém of Hustopeče. The fortification became the residence of a Herbort of Zlín in the 1st half of the 14th century, and it is apparent that in the second half of the same century, it was a residence of the Zlín branch of the Šternberk family. The structure must have still existed during the tenure of Zlín by Petr Roman of Vítovice in the Husite wars period. Its downfall must have begun in the early 16th century, but its continuation cannot be excluded even in the second half of that century.

In the early 2004, an archeological and historical research was conducted at the location of the Zlín chateau. The research works took place because of the concurrent building modifications of the object. The new facts, discovered in the course of this research justify a statement that the predecessor of the today's chateau was a stone fort, built in the second half of the 15th century. The original building contained a three-spaced palace and a stone rampart enclosing a rectangular square with nearly identical sides. The fort was from the very beginning encircled with ground fortification, the remains of which are captured at the depiction from 1746.

In the course of the 16th century, several extensive building modifications took place: a prismatic tower along with northern and possibly western residential wings built, which effectively turned the fort into a comfortable and prestigious nobleman residence. In the early 17th century, the damaged object was further modified and in the second half of the 18th century, it underwent a late Baroque reconstruction. Other significant building modifications took place in the 2nd half of the 19th and early 20th centuries.

Verwandlungen des Feudalsitzes von Zlín

Zusammenfassung

Die erste schriftliche Nachricht über die Existenz eines fortifizierten Feudalsitzes in Zlín stammt aus dem Jahre 1360 („in Slina castrum“), in späteren Nachrichten (1397, 1407, 1437) wird er jedoch immer nur noch als Festung bezeichnet; ab Mitte des 15. Jahrhunderts kommt die Benennung „Schloss“ vor. Zur Lage dieses Feudalsitzes gab es in der älteren Literatur unterschiedliche Meinungen. Gegenwärtig ist auf Grund der archäologischen Untersuchung von I. Borkovský (1940) höchstwahrscheinlich zu vermuten, dass die Reste der Fortifikation in der Lage „Hradištěk“ auf dem Gemeindekataster Kudlov (ein Teil von Zlín) tatsächlich jenes „Slina castrum“ sind, das in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts erwähnt wurde. Dieser fortifizierte Feudalsitz, eine Burg oder eher eine Festung, wie diese Lokalität in den späteren schriftlichen Quellen bezeichnet wurde, darf hier vermutlich um Mitte des 13. Jahrhunderts erbaut worden sein, als Vilém von Hustopeče, einer der vorrangigen Adeligen, das mittlere Dřevnice-Gebiet von König Přemysl Otakar II. erhielt. Diese Fortifikation wurde dann in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts zum Sitz des Herbort von Zlín und in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts zum Sitz der Zliner Adelslinie der Herren von Šternberk. Die Lokalität bestand noch zur Zeit der Hussitenkriege, als Zlín im Besitz von Petr Roman aus Vítovice war. Zum Untergang des Feudalsitzes darf es ungefähr im Verlauf der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts kommen, obwohl dessen Überdauern in die zweite Hälfte desselben Jahrhunderts nicht ausgeschlossen ist.

Anfang 2004 wurde eine archäologische und baulich-historische Untersuchung des Schlosses von Zlín durchgeführt. Die Untersuchungsarbeiten wurden anlässlich der jeweiligen Instandsetzung des Gebäudes unternommen. Auf Grund neuer Erkenntnisse, zu denen die Untersuchung gelangte, kann festgestellt werden, dass dem heutigen Schloss eine Steinfestung aus dem zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts voranging. Die Bestandteile des ursprünglichen Baus waren ein Dreiraumpalast und eine Steinmauer, die einen fast quadratförmigen Hof eingrenzte. Die Festung war vom Anfang an mit einem Befestigungswerk versehen, dessen Reste auf einer historischen Abbildung aus dem Jahr 1746 erfasst sind.

Im Verlauf des 16. Jahrhunderts wurde die Festung umfangreich umgebaut, wobei ein prismenförmiger Turm, ein nördlicher und vielleicht auch westlicher Wohntrakt errichtet wurden. Somit entstand ein bequemer und auch repräsentativer Wohnsitz für Adelige. Das Anfang des 17. Jahrhunderts beschädigte Gebäude wurde weiter gestaltet und in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts im Stil des Spätbarocks umgebaut. Weitere wichtige bauliche Maßnahmen wurden in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts und Anfang des 20. Jahrhunderts getroffen.